

סימן א- מצה כל שבעה לדעת הגר"א

א. שמעתי בביהמ"ד וכן ראיתי בכמה ספרים מחכמי זמננו, שיש הנחה מקובלת שדעת הגר"א שיש מצוה קיומית באכילת מצה כל ז', מלבד החידוש שהוא נגד פשטות דברי חז"ל שבפירוש אמרו שאינו אלא רשות, יותר מזה חידש הגר"א מושג חדש של מצוה שהוא לא חובה ולא רשות, ויש שכר בעשייתו ואין עונש בביטולו, ומכונה בביהמ"ד היום כ"מצוה קיומית". אמנם הדבר לא נכון שלא חידש הגר"א גדר חדש, אלא זה גדר שריר וקיים בכמה מצוות, אבל משום שהדברים לא די ברורים, ויש הרבה קושי בהבנתם, ואסורה נא ואראנה את הדברים כמו שהם, ובמה דברים אמורים. והרבה כבר האריכו בזה, וכבר כתב הכלי חמדה (פלנק, מועדים פסח ס' קמו) "נודע כבר דעת הגר"א ז"ל... וראיתי כי הרבה האריכו הרבנים בזה עד שכמעט לא הניחו מקום להתגדר בו".

איתא במעשה רב הלכות פסח אות קפה:

שבעת ימים תאכל מצות, כל שבעה מצוה ואינו קורא לה רשות אלא לגבי לילה ראשונה שהיא חובה, ומצוה לגבי חובה רשות קרי לה, [ו]אעפ"כ מצוה מדאורייתא הוא. וכן פירשו¹ יום טוב אין צריך אות, פסח במצה סוכות בסוכה ועוד כמה ראיות. והיה מחבב מאד מצות אכילת מצה כל שבעה, וביו"ט אחרון היה אוכל סעודה שלישית אף על פי שלא היה אוכל שלש סעודות בשאר י"ט מפני חביבת מצות אכילת מצה שזמנו הולך לו, ובמוצאי י"ט היה משתדל לטעום חמץ וכן חידש באורתא נגהי תמניסר. והיה נמנע לאכול לאחר פסח מצה שיוצאין בה ידי חובתו בפסח וכ"ז להיכרא לעשיית המצוה שאין עושין אותה להנאה אלא מפני גזירת הבורא יתעלה שמו:

הנה איתא בפסחים (קכ.) ברייתא בזה"ל:

"ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלהיך, מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות, מאי טעמא הוי דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא, יכול אף לילה הראשון רשות תלמוד לומר על מצות ומרורים יאכלוהו, אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מניין, ת"ל בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה"

הנה דברי הגר"א הוא "שבעת ימים תאכל מצות, כל שבעה מצוה ואינו קורא לה רשות אלא לגבי לילה ראשונה שהיא חובה, ומצוה לגבי חובה רשות קרי לה" וכוונת דבריו הוא שרשות המוזכר בגמרא אינו רשות ממש אלא שאינו חובה, ורק נקראית רשות משום שאינו חובה. עצם המושג ש"מצוה לגבי חובה רשות הוא" מקורו מלשון הבבלי בחולין קה. "אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיין מים ראשונים מצוה, ואחרונים חובה, מיתיבי מים ראשונים ואחרונים חובה, אמצעיים רשות? מצוה לגבי רשות חובה קרי לה" וברש"י שם פי' "מצוה לגבי רשות חובה קרי לה - משום דתני אמצעיים בהדיהו קרי לראשונים חובה דאע"פ שאינן אלא מצוה חשיבות הן אצל הרשות לקרותם חובה". הרי שכבר מצינו שבין הלשונות מצוה רשות וחובה, תלוי עם מה מדברים,

1. בביאורו לאור"ח ס' לא ס"ק ג', וכ"כ הבה"ג ותוס' מועד קטן יט. ד"ה ר"י. ואמנם בתוס' עירובין צו. ד"ה ימים וכן מנחות לו: ד"ה יצאו כתבו שהאות בפסח הוא איסור אכילת חמץ.

ולפעמים נוקטים הצד הקיצוני כלפי מה מדובר, כלומר אם אינו חובה רשות היא, ואם אינו רשות חובה היא, אף שבאמת יש דרגא אמצעי.

וכמו כן מצינו בראשונים שהשתמשו בכלל זה לענינים אחרים. בברכות כז: יש מחלוקת אם תפילת ערבית רשות היא או חובה. ובתוס' שם כו. (ד"ה טעם) הקשה שלמאן דאמר תפילת ערבית רשות א"כ טעה ולא התפלל ערבית אמאי מתפלל שחרית שנים לתשלומים, ותירץ שם "וי"ל הא דאמרינן דתפלת ערבית רשות היינו לגבי מצוה אחרת והיא עוברת דאז אמרינן תדחה תפלת ערבית מפניה". ובתלמודי רבינו יונה (נדרים יט. נדפי ה"ק) מביא את התירץ בזה"ל "רבינו יצחק הזקן ז"ל מתיר בענין אחר יותר נכון דכי אמרינן דתפלת ערבית רשות אינו רוצה לומר שאם ירצה לא יתפלל אותה כלל אלא רוצה לומר שאינה חובה כמו יוצר ומנחה אבל מצוה איכא, דמצוה לגבי חובה רשות קרי ליה" ע"כ.

וגם לענין מצוה באמת כבר קדמו החזקוני להגדיר"א וכתב בזה באריכות על הפסוק שבעת ימים תאכלו, ועי"ש באריכות, ואעתיק מכאן עיקר דבריו שנוגעים לנו, וז"ל²: שמות פרק יב פסוק טו-יח "...יש לפרש שיש לך דברים שמקבלים שכר בעשייתם ועונשים בשאינו עושה אותו כגון מצוה בלילה הראשונה, ויש לך דברים שמקבלים שכר בעשייתם ולא עונשים כשאינו עושה כגון מצוה מלילה הראשונה ואילך. מ"מ כתיב שבעת ימים תאכל מצות, והכי קאמר רש"י, שבעת ימים כלומר אם אכל מצות כל שבעת הימים קיים הפסוק זה של שבעת ימים מצות תאכלו. לילות מנין כלומר אם אכל כל שבעת הלילות מצוה מנין שקיים את הפסוק ת"ל עד יום האחד ועשרים מכל מקום.", עכ"ל. הרי מפורש כדברי הגר"א במצוה מצוה כל ז', ובתשובת חת"ס (יו"ד סי' ק"א) הביא דבריו שם ודן בארוכה אם מברכין על מצוה קיומית עי"ש.

וכעין זה מבואר בדברי האבן עזרא שמות (יב, טו) וז"ל, "והנה הזכיר על הפסח שבעת ימים תאכל מצות, חיוב על דרך הפשט... ע"כ.

ויש שרצו לתלות שיטה זו גם בדעת הרב בעל המאור שכתב בסוף פסחים כו: בדפי הרי"ף בזה"ל:

"ויש ששואלין באכילת מצוה מה טעם אין אנו מברכים עליה כל ז' כמו שמברכים על הסוכה כל ז' דהא גמרינן מהדרי שלילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות בין במצוה בין בסוכה כדאיתא בפרק הישן. ויש להשיב לפי שאדם יכול בשאר ימים לעמוד בלא אכילת מצוה ויהיה ניזון באורז ודוחן וכל מיני פירות משא"כ בסוכה שאין יכול לעמוד בלא שינה ג' ימים והוא חייב לישן בסוכה ולטייל בה, והיינו דאמרינן בשבת בפרק רבי אליעזר מצוה וכל מכשיריה דוחין את השבת דברי רבי אליעזר, מנא ליה לר"א הא אי מסוכה מה לסוכה שכן נוהגת בלילות כבימים זהו טעם שמברכין על הסוכה כל ז' ואין מברכין על מצוה כל שבעה, וטעם נכון הוא" עכ"ל.

ורגילין העולם לדקדק [וכמודמה שהראשון שדקדק בן הוא צנצני יוסף סי' מע"ה צ"ס הנמי כהונה עי"ש, וכן הוכיח האנז' "א"ח ש"ז אות ד, ושם לא הביא כלל הגר"א והחזקוני, אלא חידש בן מדעתו דעת בעל המאור, ועל סוף דבריו שם ומה שהסיק מזה הם דברים ממוהים, ואמנם] מתשובתו שתירץ לחלק בין סוכה למצוה שסוכה ע"כ הציווי מחייב

2. העתקתי מנוסח שנדפס בתוס' השלם על התורה, וכן הוא בפירוש ריב"א על התורה [נדפס בבעלי התוספות על התורה]. בכמה דפוסים נדפס בטעות שאין עונש בביטול מצוה בלילה ראשון וגם כתוב "שאיין מקבלים שכר בעשייתם ושכר כאשר עושין אותן" לענין מצוה כל ז', והוא כמובן טעות הדפוס.

הישיבת סוכה כל ז' ולכן מברכין, משא"כ מצה אין חוב, ולמה לא תירץ כפשוטו שיש מצוה בסוכה כל ז' ולכן מברכין משא"כ מצה אין שום מצוה באכילתה. ובאמת כן כתב המהרי"ל מובא במג"א (סי' תל"ט אות יז) בזה"ל "מה שאין מברכין על מצה כל ז' היינו משום שאין מצוה באכילתו אלא שאין אוכל חמץ משא"כ בסוכה", אבל לדעת בעל המאור יש לעיין למה לא תירץ כדברי המהרי"ל, ודקדקו שע"כ יש איזה קיום מצוה גם במצה כל ז' אלא שמ"מ דן שלענין הברכה לא מספיק כיון שאין המצוה הכרחי.

וכן הביאו מדברי הרמב"ם במורה נבוכים, שכתב (ח"ג פ' מ"ג) "אבל אכילת מצה אילו היה יום אחד לא היינו מרגישים בו ולא היה מתבאר ענינו, כי הרבה פעמים יאכל האדם מין אחד מן המאכלים שני ימים או שלשה, ואמנם יתבאר ענינו ויתפרסם בהתמיד אכילתו היקף שלם" עכ"ל, הרי שלמד שיש ענין באכילת מצה יותר מז' ימים, על אף שאין חוב אלא יום אחד. ואמנם אי"ז אלא סמך כיון שאינו דן אלא מטעם טעמי המצוה, ואינו ראה גמור. ולהלן יתבאר עוד בדעת הרמב"ם.

ב. עד כאן הוכחנו שמה שמיוחס לחידושו של הגר"א באמת כבר מבואר בראשונים, ועכשיו נעיין בגדר מצות אכילת מצה כל שבעה.

הנה יש לעיין האם מצה שאוכלים כל שבעה כדי לקיים מושג זה שיוצאין מצוה צריך להיות משומר לשם מצה כדין הכזית ראשונה בליל ט"ו, או דילמא גדר זה לא נאמר במצות שבעת ימים תאכל מצות. ולכאורה זה תלוי בגדר המצוה, האם החידוש כאן הוא שיש קיום מצוה מחודש מלבד תרי"ג המצוות, והוא כל כולו נסמך על הפסוק ששבעת ימים תאכל מצות [ורק אינו מונה מדרש], או דילמא הוא באמת חלק ממצות אכילת מצה, ובמצוה זו החובה הוא רק כזית בליל ט"ו, אבל יכולים להוסיף על זה ולאכול כל ימי הפסח כמה מצה שירצה.

ואם נניח שהוא מצוה חדשה שפיר אפשר לומר שאי"צ שימור, משום ששימור אינו אלא דין במצות בערב תאכלו מצות, אבל אם הוא המשך של קיום מצות אכילת מצה של ליל ט"ו, אזי פשוט שצריך להיות מאותו החפצה שכשר למצוה, ואינו יוצא אלא במצה שנשמר לשם מצה.

למעשה לענ"ד נראה שיש מקום לומר שאפילו על הצד שהוא מצוה חדשה עדיין יצטרך שימור לשם מצה, כיון שבפשוטו של מקרא הפסוק³ של "ושמרתם את המצות" לא נאמר דוקא על בערב תאכלו מצות, אלא גם על מצות יאכל את שבעת ימים גו', וא"כ אין מקום לחלק.

הנה עצם הנהגת הגר"א ידוע לנו שהוא כן החמיר לעצמו כל ז' לאכול ממצות שהיו שמורים כמו שהעיד החיי אדם (כלל קכ"ט סעיף ז) בזה"ל "ואדונינו הגר"א החמיר מאוד בזה, שלא לאכול רק מה שמשומר משעת קצירה כל ימי הפסח", וכע"ז כתב במעשה רב (אות קפ"ו), ואם אמנם שם כתבו שהסיבה לכך הוא מחשש חימוץ, אבל הגיע לנו הידיעה שהקפיד הגר"א ז"ל על לשמה כל ז', ולא יהיה קשה אם המצוה כל ז' יהיה תלוי בזה. ועוד על אף שהחיי אדם תלה מנהג זה מחשש חימוץ, למעשה בביאור הלכה (סי' ת"ס ד"ה מנהג מנהג) כתב בזה"ל "עייין בחיי אדם שכתב דהגר"א היה מקפיד מאד אשימור בכל המצות שאוכל בכל הפסח ונראה שהוא כסברת הרב המ"מ הנ"ל [שס"ל נדעם הרמז"ס שצריך שימור כל ז', עיי"ש]. א"כ הרי כבר המשנ"ב הסביר עדות החיי אדם לאו מטעמיה, ואנן נמי.

3. כמובן שזה רק על הצד שדין שימור הוא מדאורייתא, כדעת רוב רובן של הראשונים כמו שהאריך בביאור הלכה סי' ת"ס.

ועוד מצאתי שמורינו הנצי"ב כתב בפשיטות להסביר שיטת הגר"א שצריך שימור לשמה, עי' משיב דבר (מ"צ סי' ע"י) וז"ל "ע"ד אכילת מצה שמורה בשבעה ימי הפסח. אמת כי כן נמצא במעשה רב כי הגר"א הי' אומר ומחבב אכילת מצה. ולא נתבאר מאין למד רבינו הגר"א ז"ל...." ובכל דבריו נקט ששיטה זו של הגר"א שצריך לשמה הוא הוא אותו השיטה שהיה מחבב אכילת מצה כו'. וכן משמע במהרש"ם (מ"א סי' ר"ט) שלצאת מצוה זו צריך שימור לשם מצה, עי"ש.

וגם נראה ברור שלא יוצאים מצוה זו במצה עשירה, כיון שמפורש בתורה (דברים טו, א) "שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני גר", והיינו שהפסוק אומרת שיש מצות לחם עוני כל שבעה. ולכן על פי דרשת חז"ל שכתבו שאין חיוב כל שבעה כפשוטו של מקרא אלא רשות, אז הוא הדין אין חיוב של לחם עוני כל שבעה, אבל אם יש מצוה קיומית כל שבעה כמש"כ הגר"א שכוונת רשות היינו מצוה, הוא הדין שהמצוה קיומית הזו אינו מתקיים אלא בלחם עוני.

ג. ועוד יש לעיין שכיון שזה נלמד מהפסוק של שבעת ימים תאכל מצות, ויש איזה משמעות של פשוטו של מקרא כמו שכתב בחזקוני, האם יש ענין לאכול יותר משיעור זית לכל יום. הנה בכל התורה כולה קיימא לן דאין אכילה פחות מכזית, א"כ כמו שלגבי מצות בערב תאכלו מצות בלילה ראשונה אינו משמע יותר מזית ואין צריך אלא כזית אחד ותו לא, הוא הדין מצוות "שבעת ימים תאכל מצות" אינו במשמע יותר מכזית לכל יום. ולכן לכאורה אין ענין אף לדעת הגר"א לאכול יותר מזית לכל יום.

אבל זה ליתא, דבפירוש כתוב במעשה רב "וביז"ט אחרון היה אוכל סעודה שלישית מפני חביבת מצות אכילת מצה שזמנו הולך לו". וסעודת שלישית ודאי הוא אחרי שכבר אכל שיעור זית בסעודת הבוקר, ואעפ"כ חזינן שראה הגר"א ענין ביותר מכזית מצה לכל יום, וצ"ע איך זה נלמד מהפסוק שלכאורה רק משמע זית אחד.⁴

ובאמת אפילו דלא כהגר"א ודעימיה, יש מקום לדון בלילה ראשונה אחרי שכבר אכל כזית, האם יש מצוה מדין בערב תאכלו מצות לאכול יותר מזית. ולכאורה זה מחלוקת בין הראשונים. תוס' בראש השנה (מ: ד"ה ומנא) כתב יסוד שאם כבר יצא חובת המצוה אין בל תוסיף אם שוב עשאה עוד פעם, וכתב בזה"ל "וכן אם נטל לולב כמה פעמים ביום או אוכל בלילה⁵ [פסח כמה זיתים של מצה אין זה בל תוסיף וכל הניתנים במתנה אחת אם נתן כמה פעמים במקום אחד אין זה בל תוסיף" עכ"ל. ומדהוצרך לומר שאין בל תוסיף על כרחך סבירא ליה שאין שום סרך מצוה, וכמובן זה דלא כהגר"א, ויותר שגם בלילה ראשונה אין שום קיום מצוה אחרי שאכל כזית, דאם לא כן אין שום צד בל תוסיף, אלא אדרבה מצוה קא עביד⁶. ועיין עוד בתוס' קידושין (ל: ד"ה אקרוי) שכתבו שלא אומרים עשה דוחה לא תעשה לענין לאכול מצה של חדש משום "גזירה כזית ראשונה אטו כזית שניה"

4. מפורש נמי שרק עשה כן ביום האחרון מפני שהמצוה הולך ובא, ולא כל יום ויום של פסח. ואולי הוא כעין הדין שבשעת פרידה מהסוכה אומרים יהי רצון שנזכה לישב בעורו של לויית כמבואר בשו"ע, דהיינו לאחר שנהג המצוה כל אלו הימים אז חביב הוא עלינו ויש לעשות פרידה ממנו. אבל לא אכל סעודה שלישית כל ימי הפסח אע"פ שיש גם באותם הימים אותו מצוה.

5. כן הוא בתוספי הרא"ש, ופשוט.

6. אמנם צ"ע זה שתוס' ג"כ כתב לענין אם נטל לולב כמה פעמים ביום, הלא שיטת התוס' סוכה לט. הוא שנלמד ממנהגן של אנשי ירושלים שיש קיום מצוה בנטילת לולב כל היום, א"כ מה יש לדון משום בל תוסיף, ועי' להלן בזה שכנראה נחלקו הראשונים גם בזה.

ולהלן נבאר אם מצוה קיומית דוחה ל"ת, אבל על הצד שהוא כן דוחה, א"כ ע"כ מדלא אמרינן עדל"ת אין קיום מצוה בכזית שניה.

אבל יש שדקדקו בדברי הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ו' הלכה ה') שכתב "מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר בערב תאכלו מצות... ומשאכל כזית יצא ידי חובתו" ע"כ, ומשמע ששיעור הכזית הוא שיעור למטה, וכזה יצא, אבל אם אכל יותר מזית גם זה נכלל במצוה. וכן בשאלות (פ"ו, טו, ע"ו) כשכתב על דיני שימור דמצה כתב "ואי לית ליה למיכל כוליה סעודתא מהאיך דמנטר, אכיל ברישא מהאיך דלא מינטרא, והדר אכיל כזית מהאי דמנטר", ודייק הנצי"ב שם (עמק שאלה ה, וע"ע מש"כ במכתב לנו צמרומי שדה פסחים לו, וכ"כ גם בהקדמה להגדה אמרי שפר ועמק שאלה נג ד) שמשמע יש ענין לכתחילה בשימור יותר מזית אחד, וכנ"ל יש לומר שיש בו קיום מצוה אך יותר מכזית אחד.

וכן הביא הנצי"ב דברי האור זרוע (הלכות פסחים סימן נ"ו) שכתב לפרש לשון הפיוט "והשמש שאכל כזית. פי' אף על גב דמצות של מצוה מצוה לאכלם בהסיבה השמש שצריך לעמוד תמיד מן השולחן אפילו לא אכל מהם רק כזית בהסיבה יצא" עכ"ל, ומשמע שיש מצוה קיומית ביותר מזית אחד. וכ"כ המהר"ל בגבורת ה' (פסק מה) לפרש ענין השמש שאכל כזית "יש לי ללמוד מדקאמר בדיעבד יצא שכל מה שאוכל מצה בליל פסח לכתחילה צריך הסיבה, דאע"ג דיוצא בכזית אחד אם אכל הרבה הכל היא מצוה" עכ"ל.

א"כ זכינו שיש ראשונים שסוברים שאע"ג שיש חובה רק בכזית מצה בלילה ראשונה, מ"מ איכא קיום מצוה בכל מצה ומצה שאוכל בליל פסח⁷. ולכן זה שסבר הגר"א שיש קיום מצוה גם בסעודת שלישית כל ז', יש לומר שיש כאן שני חידושים, חדא שיש מצוה קיומית של אכילת מצה כל שבעה וכפשוטו זה רק נאמר על כזית, ועוד דעת הגר"א ששיעור כזית אינו אלא שיעור למטה, אבל כל מה שאוכל נכלל בו, ומיושב זה שיש קיום מצוה באכילה יותר מכזית כל ז'.

אבל עוד נראה לתרץ זה שיש קיום מצוה גם אחרי שאכל כזית כל יום באופן אחר. כלל גדול בתורה שאין אכילה פחות מכזית, אבל פירושו הוא שבאמת אכילה משמע אפילו טובא, אלא כיון שהתורה בא לחייב אותנו באכילה, ולא כתוב בו שיעור, נקוט האי כללא בידך בכל לשון התורה והוא תפסת מועט תפסת. ועי' סוכה ה: שתפסת מועט הוי דרשה גמורה וממנו ניתן ללמוד בתורה ודאי שכוונת התורה לשיעור המיעוט. א"כ כשהתורה אמרה בערב תאכלו מצות כיון שתאכלו משמע אפילו רבבות וזה אי אפשר, מוכרחים אנו למעט משמעות אכילה, ותפסת מועט אומרת שאין אכילה פחות מכזית, ולכן מספיק לצאת המצוה ע"י אכילת כזית.

אם כן יש לומר שכל זה בחובה שיש לנו ההכרח למעט המשמעות, דא"א לומר שיש חובה לאכול מליוני כזיתים, אבל במצוה קיומית יש לומר שאין שום טעם לתפוס המיעוט יותר מהיריבו כיון שכל מה שאמרה תורה רשות היא, ומכיון שכן כל מה שרוצה לאכול נכלל במשמעות אכילה, ושפיר יש קיום מצוה מאחר שכבר אכל כזית, ודו"ק. ולכן ניתן לומר שאף אם נימא שבליל ט"ו אין

7. יש שהרחיקו לכת בזה אף לקבוע איסור על מצה שלא משומר בליל טו, ומקפידים משום זה לא לאכול קניידלך ממצה מכונה [להמחמירים לחוש שמצה מכונה אינו לשמה]. אמנם אין טעם בזה כלל, כיון שוודאי אין איסור לאכול דבר שאינו לשמה, אלא יש קיום מצוה באכילה דבר שהוא כן לשמה. ולכן על כל פת שאוכל יש לו לאכול מפת משומר, אבל אין ענין למנוע אכילה, וז"ב. ובפירוש אמרו בפסחים מ' שמתור לאכול בבצק של נכרי ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. [וזה שהרמב"ם השמיט גמ' זו, צע"ג, ועי' מגיד משנה, ועדיין צ"ע, והארכנו במקו"א].

ענין לאכול יותר מכזית כדעת תוס' בר"ה, עדיין שייך לומר שהמצוה קיומית של הגר"א אפשר לקיים גם אחרי שכבר אכל זית, ששאני מצוה קיומית שלא נאמר בו הכלל אין אכילה פחות מכזית, ודו"ק בזה.

ד. הנה בספר זוהר הרקיע להתשב"ץ (אות מ') השיג ע מנין המצוות של הרמב"ם, וכתב בזה"ל:

"ואני לעניינת דעתי מוסיף מצוה אחרת והיא לפרוש מאכילת חמץ כל שבעת ימי הפסח וכן אמרו בגמ' דבני מערבא בפסחים⁸ (ד, ה) שבעת ימים תאכל עליו מצות, אבל לא חמץ. ולא הבא מכלל עשה וכבר כתב זה הירושלמי (ס"ג), הרמב"ם ז"ל לענין ביעור⁹. ואני תמה למה לא למד ממנו לענין אכילת חמץ ושמא הוא דוחה אותו מפני התלמוד שלנו שהעלו בסוף פסחים שזה הפסוק הוא רשות וכיון שהוא רשות לא בא ללמד שיהא איסור עשה באכילת חמץ.

והדבר נראה בהיפוך שאילו היה עשה קבוע בעצמו לא היו דורשין ממנו לאו הבא מכלל עשה לאיסור חמץ, שכל עשה הקבוע בעצמו לגופיה אצטריך ולא לדרשא, אלא מפני שהירושלמי הוא מסכים עם הבבלי שהוא רשות ודרשוהו לאיסור חמץ שיהיה בעשה, ודומה לאותה תאכלו דבהמה טהורה שאינו לחייב לאכול אותה אלא לאיסור בהמה טמאה בלאו הבא מכלל עשה, וכן מה שנאמר בחטאת פנימית וכל חטאת אשר יובא מדמה אל אהל מועד לכפר בקדש לא תאכל, אותה תאכלו לא בהמה טמאה וכמו שהוא הוסכם מהכלל, וכן אמרו בגמ' מכות (מ:) וכמו שהרמב"ם ז"ל הוא מונה (עשה קמט) אותה תאכלו בכלל המצוות, כן ראוי למנות שבעת ימים תאכל עליו מצות לענין לפרוש מן החמץ בכלל המצוות"

תוכן דברי התשב"ץ הוא שרצה ללמוד שהירושלמי שיש לאו הבא מכלל עשה מהפסוק של שבעת ימים, וכתב משום שהבבלי אמר שהוא רשות למד הרמב"ם שאין דעת הבבלי כהירושלמי, שמרשות אי אפשר ללמוד לאו הבא מכלל עשה. ושוב כתב שבאמת נראה שהבבלי שלמדו שהוא רשות הוא הוא דעת הירושלמי, ורשות שאמרו בבבלי הוא המקור של הירושלמי שיש ללמוד ממנו לאו הבא מכלל עשה כיון שלא מיבעיא ליה לגופיה. והנה הדבר מוסכם לכל שאין שום קיום עשה בלאו הבא מכלל עשה, אבל אילו היה שום לימוד מהעשה אי אפשר לו להיות ללאו הבא מכלל עשה כיון שאיצטריכא ליה לגופיה.

ולדעת הרמב"ם ושאר מוני המצוות שלא מנה מצוה זו כלאו הבא מכלל עשה, לכאורה יש לנו ישוב מרווח על פי דברי הגר"א, שיש לומר שעל אף שהבבלי אומר שהוא רשות מכל מקום עדיין איצטריכא ליה לגופיה כיון שעדיין יש חידוש גדול שנלמד ממנו, והוא שמצוה לגבי חובה

8. לשון הירושלמי הוא "ר' יודה אית ליה עשה ולא תעשה על אכילתו, עשה ולא תעשה על ביעורו. עשה על אכילתו [דברים טו ג] שבעת ימים תאכל עליו מצות - ולא חמץ, כל לא תעשה שהוא בא מכח עשה, עשה. לא תעשה על אכילתו לא תאכל עליו חמץ. עשה על ביעורו [שמות יב טו] תשכיתו שאור. לא תעשה על ביעורו [שמות יב יט] שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם" עכ"ל.

9. הרמב"ם כתב בפירוש המשנה פסחים פרק א "שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם, למדנו מכאן שחובת ביעור חמץ לפני השבעה ימים בהחלט, כדי שיהיו שבעת הימים מתחלתן ועד סופן לא ימצא בהן חמץ..." והתשב"ץ לומר שמקורו של הרמב"ם הוא שהירושלמי הנ"ל שבאותו מאמר מסיים שהעשה על ביעורו נלמד מהפסוק הזה, ולכן תמה עליו למה כמו כן לא למד העשה על אכילתו כדעת הירושלמי.

נקרא רשות, ורשות שנאמר כאן באמת יש קיום עשה, ולכן עדיין צריכים הפסוק של שבעת ימים לגופיה, ודעת הבללי הוא דלא כהירושלמי שלמד מכאן שיש לאו הבא מכלל עשה¹⁰, ודו"ק.

ה. שמוע שמעתי [משום כבוד לא הנאמי הדבר נשם אמרו] בתוך כותלי בהמ"ד קלא דלא פסיק מאלו שהתנגדו לכל המושג של מצווה קיומת, וטענתם בפיהם שמצווה משמע מצווה, וציווי היינו חובה. וכיון שדברי הגר"א בענין מצה כל שבעה הוא הדגל של מצווה קיומית [על אף שהא רב אחד מהממייס מלכי המלוכה שאינם מוזהר], המתנגדים תירצו שבאמת אין מצווה לאכול מצה כל ז' כלל וכלל, וגם הגר"א מודה לזה, אלא יש חובת עשה שאם רוצה לאכול פת אזי הוא מחויב לאכול מצה, ומקיים בזה עשה, אבל אין שום גדר שאם רצה לעשותו עושהו, ואם לאו לא. ולכאורה אי אפשר לבטל עשה הזה, כיון שאם ישתנה רצונו מלאכול פת פקע חיובו, ולכן אמרו שהנפק"מ לדבריהם הוא שהאוכל כזית חמץ לדעת הגר"א עבר בעשה, עכת"ד.

והנה מחמת רצונם שלא לחדש מצווה קיומית הוצרכו לחדש שהגר"א הוסיף מדייליה חובה חדשה על תורתנו הקדושה, וחדש מבלי שום סמוכין עשה של חובה כשבפירוש אמרו בחז"ל שהוא רשות, וממנו נלמד גם לאו הבא מכלל עשה שהאוכל חמץ עובר בו. ואחרי המחילה דבר זה אין לו שחר, ואינו מתפרנס כלל בלשון המעשה רב שכתב "מצווה לגבי חובה רשות קרי לה", והיינו שלמד בפירוש שהוא למצווה ולא חובה, ולדבריהם הוא באמת חובה אם יש רצון אמיתי לאכול פת. ובכלל איני יודע מה הרויחו בזה אם עשה שהגר"א לא ס"ל כן, הלא עדיין מפורש שדעת החזקוני שיש בזה מצווה קיומית, כלשונו "יש לך דברים שמקבלים שכר בעשייתם ולא עונשים כשאינו עושה כגון מצה מלילה הראשונה ואילך", ואי אפשר כלל לחדש בדעתו שיש חוב רק אם רצונו לעשות כן.

ועוד אי אפשר לו להיות לאו הבא מכלל עשה, כמו שכתב הזהוה הרקיע¹¹ הנ"ל שכל עשה שמיביא ליה לגופיה אין בו משום לאו הבא מכלל עשה, א"כ כיון שלדעתם יש חובה במי שרוצה לאכול פת לאכול מצה, אי אפשר ללמוד ממנו שיש ביטול עשה במי שאכל חמץ. ואפי' אם נימא דלא כהזהוה הרקיע, ובאמת יש קיום מצוה בכל לאו הבא מכלל עשה, עדיין תמוה החביבות הגדולה שנהג אדונינו הגר"א במצוה, הלא במקומו היה יכול לאכול עוף טהור, או בהמה טהורה ולשחוט, ולקיים לאו הבא מכלל עשה אחרת.

ועוד לדבריהם אזי אם כנים אנחנו שצריך לשמה למצה כל ז' כמש"כ הנצי"ב ועוד, א"כ כל מצה שלא נשמר הרי הוא פת גמור, ואם אוכלו אז רצונו לאכול פת, וא"כ לדבריהם נמצא שאסור לאכול מצה שאינו משומרת, וזה נגד גמרא מפורשת [פסחים מ.] שבציקו של נכרי מותרת, חוץ לכזית דמצווה. ומפורש שמותר לאכול מצה שאינו לשמה.

ויותר מזה יש פירכא שאין עליו תשובה, והוא שכבר הוכחנו שברור שיש דין לחם עוני במצה כל שבעה כיון שזה מפורש בתורה ספבוק של שבעת ימים, ואם כן לדבריהם מי שרצונו

10. ומיושב נמי דעת הרמב"ם שהביא בפיה"מ דברי הירושלמי לענין ביעור על אף שלא למד כהירושלמי לענין אכילת חמץ, שלענין ביעור לא מצינו שהבבלי חלק עליו, משא"כ למד הרמב"ם שלענין חמץ כל ז' באמת הבבלי של רשות חולק.

11. ועי' בסה"מ להרמב"ם שורש ו', ובהשגות הרמב"ן, ומבואר ששניהם ס"ל שאין שום קיום מצוה בלאו הבא מכלל עשה. ואין ללמוד מדברי הרמב"ם ששכתב שיש עשה לענין לנכרי תשיך, כי כבר יסבו הראשונים (עי' ר"ן ב"מ ע'): ששם זה נלמד ממסקנת הגמרא, והארכנו בדעת הרמב"ם במקו"א. אבל זה ברור שהרמב"ם לא ס"ל שיש קיום מצוה בכל צפור טהור תאכלו.

לאכול פת, ואכל מצה עשירה¹² לכאורה ביטל עשה זה, ואמנם בפסחים לז. מפורש שמותר לאוכלו שאר ימי החג לדעת רש"י שם, וכן קיי"ל להלכה בשו"ע סי' תסב, וכן הסכים הגר"א בביאורו שמותר לאכול מצה עשירה (רק שהרמ"א שם סעי' ד' כתב שחוששים שמי פירות ממחרים להחמין ולכן המנהג לא לאכול אומה, אבל לא ממש לשם עוני).

ועיקר ההוכחה שמצוה משמע לשון ציווי, הבל הוא, שבפוסקים לשון "למצוה בעלמא הוא" הוא לעורר שאין חובה בדבר, ויתר מכן לקמן יתבאר שהגדרת מלחמת מצוה הוא קיומית, משא"כ מלחמת חובה, ואדרבה משמעות מצוה בכל מקום הוא שאינו חובה.

ו. אבל למעשה יש קצת סמך לדבריהם משיטת הנמוקי יוסף והר"י מלוניל בסוגיא דפסחים לו. שנחלקו התנאים אם מותר ללוש עיסה בפסח ביין ושמן ודבש. רש"י וכל הראשונים למדו כל הסוגיא שיש חשש חימוץ, ולכן לדעת החכמים אסור ללוש. אבל ר"י מלוניל והנמוקי יוסף למדו אחרת, וז"ל הנמוקי יוסף "אין לשין כו' אפילו לא שם בו מים, דהשתא ליכא למיחש לחימוץ, אפילו הכי אסור משום דהוי מצה עשירה. ואפילו בכל ימי החג דכתיב שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני, דמשמע כל השבעה אין לו לאכול אלא לחם עוני" ע"כ. ומבואר מדבריו שיש איסור במצה עשירה משום דכתיב שבעת ימים תאכל מצות לחם עוני.

והנה דבריהם מחודשים כיון שסוף כל סוף הגמ' כבר דרש שפסוק זה של שבעת ימים הוא רשות, ואפילו אם נניח שרשות זו מצוה קיומית, מכל מקום איסור מנא ליה. אבל ע"פ דברי החכמים שמתנגדים למושג של מצוה קיומית יש לנו ישוב, שיש לומר שס"ל שזה שאמרו שרשות היינו שאם רוצה לאכול פת מחיוב לאכול מצה, ואם כן האוכל מצה עשירה מבטלו. אם כן מצינו להם חבר שיש מצוה של חובה במצה כל שבעה, וכל מה שאמרו חז"ל שהוא רשות היינו שאין חובה לאכול מצה, אבל מי שרוצה לאכול פת מחיוב בלחם עוני.

אבל כל דברי הנמוקי יוסף ור"י מלוניל הם רק בדעת החכמים שם שס"ל שאסור ללוש מצה עשירה כל שבעה, אבל דעת רבי עקיבא שם שמותר, ולהלכה כתב הר"י מלוניל שההלכה כר"ע, אם כן להלכה הם מודים שמותר לאכול מצה עשירה כל האיסור הוא רק בשיטת החכמים שס"ל אין לשין. אבל דעת רבי עקיבא שמותר, ולא ביארו מהו סברת ר"ע להתיר, ואפשר לומר שדעת ר"ע הוא שרשות של מצה כל שבעה היינו רשות ממש או מצוה קיומית. ולכן להלכה ודאי אי אפשר לומר שיש עשה של חובה כשרוצה לאכול פת, כיון שגם לדעת הנמוקי יוסף והר"י מלוניל להלכה קיימא לן כר"ע שמותר לאכול מצה עשירה.

זכינו לדין שדעת הגר"א שיש מצוה קיומית באכילת מצה כל שבעה יש לה סמוכין בדברי הראשונים, וביארנו שענינו נאמר על כל כזית וכזית שהוא אוכל. וגדר מצוה קיומית הוא כפשוטו, שיש שכר בעשייתו ואין עונש בביטולו כמו שכתב החזקוני.

12. וברור מאוד שיש שם פת על מצה עשירה, וכן יש שם מצה עליו, כיון שמבלי הפסוק של לחם עוני לא היו ממעטים אותו ממצה. ועוד חלת תודה שנקראים מצה מפשטות הבבלי פסחים לה: מבואר שיכול להיות מצה עשירה, על אף שכתב בתורה מצה ולחם, ורק לדיחוי בעלמא אמרו שלא נחשב מצה עשירה כיון שאין שם הרבה שמן, אבל לא דחה זה משום שנקרא בתורה לחם.

